

Širenje osmanske vlasti u jugoistočnoj Europi

Osmanska ekspanzija počela je oko 1300. godine sa sjeverozapada Male Azije i nastavila se sve do kasnog 17. stoljeća, točnije do 1672. godine, kada je osvojen i posljednji značajniji teritorij, Podolje (koje je u to vrijeme bilo pokrajina Poljske i Litve, dok danas pripada Ukrajini). Tim se širenjem jedno malo polunomadsko stočarsko pleme pretvorilo u golem birokratizirani imperij koji se prostirao na tri kontinenta.

Najveći dio jugoistočne Europe osvojen je u 14. i 15. stoljeću, s tim što su neki dijelovi ili zauzeti tek poslije (primjerice Slavonija, Banat, Cipar, Kreta), ili pak nikad nisu ni potpali pod osmansku vlast (Krf, Slovenija, dijelovi Dalmacije i Hrvatske). Za narode u ovoj regiji osmanska vladavina predstavlja iznimno važnu povijesnu činjenicu, koja je odredila njihove živote i u neposrednom i u dugoročnom smislu. Povjesničari su o tome imali mnoga različita, a katkad i oprečna mišljenja. Većina povjesničara o tom je procesu pisala sa stajališta nacije, iako su narodi kasnoga srednjeg vijeka rijetko doživljavali svijet na etnički način. Ti su povjesničari uglavnom prikazivali to doba kao niz junačkih vojnih podviga, u kojima se njihov narod hrabro borio protiv nadmoćnoga neprijatelja. Za njih su osmanska osvajanja katastrofa, bilo za njihov narod, bilo čak i za cijelu europsku civilizaciju, ili pak hvale mir koji je osmanska vladavina uspostavila. Za druge povjesničare, međutim, cijeli je taj proces osvajanja bio daleko kompleksniji. Oni upozoravaju na to da je u njemu teško jasno razdvojiti etničke, vjerske i kulturne skupine. Tijekom toga procesa također je bilo i velikih ratnih pohoda i sitnih sukoba. Na lokalnoj razini motivacije i percepcije uvelike se razlikuju od onoga što su moderni povjesničari postavili kao oštre razlike. Osmanskim vlastima je, naime, bilo jednako važno osigurati kolaboraciju, koliko im je bilo važno samo ratovanje. Junaštvo i požrtvornost sastavni su dio ove priče u jednakoj mjeri kao i okrutnost, patnja i prijevara.

U ovom poglavlju ne kanim dati detaljan prikaz osmanskih osvajanja i/ili otpora koji su pružali pojedini narodi. Nakana nam je jednostavno navesti ograničen broj izvornih povijesnih dokumenata, kako bi se učenicima pružio pogled na kompleksnost toga procesa, ali i na živote ljudi toga vremena i na različite predodžbe koje su imali o tim zbivanjima.

Ia. Počeci osmanske države u Anadoliji

I-1. Orhan se ženi kćeri tekfura¹ od Jar Hisara

Dio 13

Ovaj dio govori o tome kako su uzeli nevjestu, koja bijaše kći tekfura od Jar Hisara, kome su je dali i što je s njom poslije bilo. Osman Gazi² dao ju je svojem sinu Gazi-Orhanu³, nju kojoj ime bijaše Ülüfer Hatun. A Orhan je tada već bio hrabar mladić. [...] Pa kad osvojiše ova četiri utvrđenja [Bilecik, Jar Hisar, Inegöl, Aja Nikolu], doniješe pravdu i jednakost toj pokrajini. I svi ljudi [iz tih sela] vratiše se i nastaniše gdje i pripadaju. Život je, činilo se, postao bolji no što je to bio pod nevjernicima. Jer čuvši kako ovi nevjernici sada dobro žive, čak i ljudi iz drugih pokrajina počеше dolaziti. I tako, Gazi-Osman htjede vjenčanje kako bi svojem sinu Gazi-Orhanu doveo Ülüfer Hatun za ženu. Tako je i učinio. Ülüfer Hatun je gospa koja drži tekiju [derviški samostan] odmah pokraj Bursanske tvrđave, nedaleko od ulaza Kapluca (izvor s toplom vodom). Ona je izgradila i most preko Ülüferina potoka. A po tom je mostu potok dobio ime. I Gazija Murat-han⁴ i Sulejman-paša⁵ njezini su sinovi. Obojici je otac Orhan-Gazi. Kada je gospa umrla, sahranili su je zajedno s Gazi-Orhanom unutar zidina Bursanske tvrđave.

Aşikpaşa-zâde, str. 102

Aşik-pašina kronika jedna je od prvih kronika osmanske dinastije, ali nastala je u 15. stoljeću, dakle više od jednog stoljeća nakon događaja koji se u njoj opisuju.

Zašto se Orhan-Gazi oženio tekfurovom kćeri? Zašto je odluku o toj ženidbi donio njegov otac? Zamisli sebe u Orhanovu položaju. Što su, prema Aşik-paši, glavne osobine koje jedna osmanska gospa treba imati?

I-2. Osvajanje Karaca Hisara i prvo čitanje hutbe u gazi-Osmanovo ime

Dio 14

Ovaj dio govori o tome kako je Gazi-Osman uveo molitvu petkom u svoje ime i kako je to dočekano u gradu.

Kad je zauzeo Karaca Hisar, [mnoge] kuće u gradu bile su napuštene. A mnogi su pristizali iz Germijana i drugih krajeva. Tražili su od Gazi-Osmmana da im dade dom. I tako im ga Osman-gazi i dade. Uskoro je grad počeo cvjetati. Mnoge crkve koje su tu bile počеше pretvarati u džamije. Pa su čak i tržnicu izgradili. I taj se narod [kavim, što može značiti i pleme] dogovori između sebe da će obavljati molitve petkom, pa čak i kadiju zatražiše. A bio je tu i jedan sveti čovjek imenom Dursun Faki. On je ovom plemenu služio kao imam. I oni se njemu obraćahu. Tada on ode Gazi-Osmanovu tastu Edu Baliju i reče mu to. Ali, i prije no što je završio, dođe Gazi-Osman. Ovaj ga upita to isto. Osman je razumio što pleme hoće. Gazi-Osman reče: „Što god da imate što se mora učiniti, učinite to.“ Dursun Faki reče: „O kane, treba nam sultanova dozvola.“⁶ Gazi-Osman na to reče:

1 Tekfur ili tekfur, vlastelin, vladar manje oblasti kršćanske vjere u Maloj Aziji, čija će zemlja s vremenom biti integrirana u Osmansko Carstvo.

2 Gazi(ja), ratnik, junak, borac za vjeru. Osman I., osnivač osmanske države, vladao od oko 1281. do 1324.

3 Orhan, osmanski vladar 1324-1362.

4 Murat I. - osmanski vladar (1362-1389.)

5 Sulejman-paša, najstariji Orhanov sin, poveo Osmanlije na prve pohode po Balkanskom poluotoku i osvojio Galipolje 1354.; umro 1357.

6 Dozvola seldžučkog sultana od Konije (Ikoniona), koji je formalno bio nadređen ratnicima iz pograničnih područja kakav je Osman.

„Ja sam ovaj grad svojom osvojio sabljom. Što je sultan imao s tim da sad njega trebam pitati za dozvolu? Isti onaj Bog koji je njemu dao sultanat, meni je dao moju snagu i moj kanat. A ako mi zbog ovog barjaka štogod zamjera, neka zna da sam ja nosio svoj barjak u borbi protiv nevjernika. Pa ako mi kaže da je on od loze Seldžuka [Âl-i Salçukvan], ja ću mu reći da sam ja sin Göka Alpa. I ako kaže da je u ove krajeve stigao prije nas, reći ću mu da je moj djed Sulejman-šah ovamo stigao i prije njega.“ I tako pridobi onaj narod [pleme]. Dursunu Fakiju dade zvanje kadije i pravo da drži molitvu. Hutba u petak čitana je na Karaca Hisaru. Tamo pročitaše i molitve za Bajram.

Aşikpaşa-zâde, str. 102-103

U islamskoj političkoj tradiciji, čitanje hutbe, propovijedi koju imam drži petkom i za vrijeme Bajrama, i to u vladarevo ime, prerogativ je suverenosti (neovisne vlasti). U ovoj kronici, pisanoj u 15. stoljeću, povijesna je realnost događaja s početka 14. stoljeća iskrivljena: u zbilji, Mongoli su srušili Seldžučki sultanat još 1307. godine, dakle, prije nego se Osman uspio proglasiti suverenim. Osim toga, nakon 1307. Osman, a poslije i njegov sin Orhan, plaćali su danak mongolskom ilhanatu u Perziji sve dok se ovaj nije raspao potkraj tridesetih godina 14. stoljeća

Koje je strategije primijenio Osman kako bi ojačao temelj svoje vlasti? Koje nam informacije pružaju ova dva teksta o etničkom i vjerskom sastavu sjeverozapadne Anadolije uoči osmanskog osvajanja?

Ib. Osvajanje Balkanskog poluotoka

I-3. Kako su sukobi među kršćanskim državama na Balkanu olakšali prodor Osmanlija

Preživio je samo Amorat⁷, koji je bio mlad i neobuzdan i koji se svom silom borio protiv Bugara. Tražio je od Grka da ga propuste, ali su ga zaustavili mnogi brodovi i čamci koje je Kantakuzen⁸ imao i valjano održavao kako bi si osigurao prolaz do Galipolja. Amorat je, kao što smo rekli, bio prisiljen krenuti preko mora. No kada je Kantakuzen uočio da ne može hraniti vojnike na brodovima jer nije bilo dovoljno kruha ni svinjetine, i što je carska riznica svakim danom bivala sve praznija, što je dukata i srebrnjaka bilo sve manje,

porazmislio je o svemu ovome i poslao glasnike u Trnovo, bugarskom caru Aleksandru,⁹ i zatražio od njega pomoć da nahrani mornaricu kako bi bili u stanju čuvati prolaz do Galipolja. Čuvši ovo, Bugari se stadoše rugati i ismijavati Grke, i osim tih uvreda još su im psovali žene i majke, i tako ih odbiše. Kad je to doznao, Kantakuzen zapade u tešku brigu i posla glasnike srpskim vladarima Urošu, despotu Uglješi i kralju Vukašinu, ne bi li od njih dobio pomoć za svoju mornaricu. No i ovi, čuvši to, stadoše se rugati i ismijavati Grke, vrijeđati ih i psovati žene i majke, i tako ih vratiše natrag ne davši im ništa. Kad je to doznao, Kantakuzen se jako zabrinuo, i nije više znao što činiti. Tad Kantakuzen po-

⁷ Bugarski oblik Muratovog imena (Murat I, 1362-1389).

⁸ Ivan VI. Kantakuzen, bizantski car 1341.-1354.; bio je prinuđen abdicirati, nakon čega se zaredio i postao jedan od najvećih znanstvenika kasnog Bizantskog carstva.

⁹ Ivan Aleksandar, 1331.-1371.

sla glasnike i bugarskom caru i srpskim vladarima i reče im: „Niste nam htjeli pomoći, ali žalit ćete zbog toga.“ Oni se ne obazru na njegove riječi, nego odvratihše: „Kad Turci dođu do nas, mi ćemo se braniti.“ Tad Kantakuzen sklopi ugovor s Amuratom, zakleše se jedan drugom i razmijeniše pisma, koja se i dandanas čuvaju, da Turci nikad ni na koji način neće učiniti ništa nažao Grcima u Romaniji.¹⁰ Turci se zakleše da će držati riječ, a Kantakuzen ih na to propusti do Galipolja.

Georgieva, Kitanov, str. 4-6

Anonimni pisac ove bugarske kronike iz 16. stoljeća ima vrlo neodređene i nepouz dane podatke o povijesnim događajima iz sredine 14. stoljeća. Zapravo je Ivan Kantakuzen pozvao Osmanlije, koje je predvodio Sulejman, Orhanov sin i Muratov stariji brat, da mu pomognu u građanskom ratu protiv Ivana V. Paleologa (1341.-1391.). U to vrijeme, Srbe je predvodio car Stefan Dušan (1331.-1355.), koji je iskoristio građanski rat u Bizantu kako bi osvojio neke bizantske teritorije.

Dovodi li faktografska nepreciznost podataka kojima se služi ovaj anonimni autor bugarske kronike u pitanje vjerodostojnost njegova prikaza? Ili je autorova namjera upotrijebiti netočne podatke kako bi naglasio određenu „poruku“?

I-4. Ferman Murata I. kojim se Evrenos-begu potvrđuje pravo upravljanja južnom Makedonijom (1386.)

Uzvišenim carskim potpisom zapovijeda se sljedeće:

Njegovu dostojanstvu, zaštitniku i osnivaču provincije, ponosu među plemenitim osvajačima, zapovjedniku ratnika za vjeru i istrebljenje nevjernih i neznabožaca, Gaziji Hadži Evrenos-begu – neka ga sreća uvijek prati! – koji je zajedno s mojim bratom i gospodarom Gazijem Sulejmanom prošao pokrajinu Rumeliju i osvojio zemlje. Za njegovu službu dodjeljujem mu: grad Gjumurgjinu, potom grad Ser sve do Bitole i Biglište i Hrubište, koji će od sada biti jedan sandžak (s dohotkom od deset puta sto tisuća akči¹¹), a koje je sve on zaslužio svojom sabljom.

I imenovao sam te glavnim zapovjednikom ovih zemalja i ovih boraca za vjeru i vojnika, i zapovjedio ti: budi im odan gospodar. Samo, čuvaj se da te taština ne ponese i da kažeš: „Ja sam otvorio i osvojio ove dijelove Rumelije“, nego bolje znaj da zemlju prvo ima Bog, a potom Prorok. A pod zapovjedništvom Boga svemoćnog i Proroka i njegova zastupnika ona je tebi dana.

Odrani, I, str. 187-189.

Evrenos je jedan od prvih vođa akinđija (neregularnih konjičkih jedinica koje ratuju za plijen). Ferman iz 1386. godine svjedoči o Muratovim nastojanjima da vođe ovakvih skupina, koje su u početku osmanske ekspanzije mahom djelovale samostalno, integrira u državni sustav.

Kako je Murat pokušao pridobiti Evrenos-begovu vjernost i privoljeti ga na poslušnost?

¹⁰ U srednjem vijeku Romanija nije označavala današnje zemljopisno područje Rumunjske, nego teritorij Bizantskog carstva.

¹¹ Akča (aspra), sitan srebrni novac, u upotrebi uglavnom od 14. do 17. stoljeća.

I-5. Uloga domaćih suradnika u širenju osmanske vlasti na Balkanu

Prema prihvaćenoj tradiciji [*rivayet iderlerki*], zemlje koje drži Sosmanoz¹², sin Aleksenderosa, padaju na jedrensku stranu rijeke Dunav [Tuna]. Približavajući se Vlaškoj [Eflak], s druge strane Dunava je Vlaška, a s ove strane Sosmanozova zemlja. A ona zaista bijaše lijepa i bogata. Davala je meda i maslaca i ovaca cijelom svijetu. I svih drugih proizvoda i dobiti imala je više od drugih pokrajina. A snažnih utvrđenja u njoj bilo je više od četrdeset.

[...]

Pripovijest o tome kako je Ali-paša¹³ stigao do tvrđave Provadije [Pravadi]

Priča se da je Ali-paša, pokupivši vojsku, krenuo od Jedrena ne bi li stigao u Ajdos. Čelnik (subaša) Provadije, izvjesni Husein-beg, koji je zapravo bio nevjernik, ali je bio čuven po svojoj velikodušnosti, dočekaao je pašu i poželio mu dobrodošlicu. Pružio mu je svoje gostoprimstvo. Paša tad prijeđe potok Kamci i stiže do tvrđave Čenek [Čenge]; ovdje se odmori, a sljedećeg se dana spusti nedaleko od Provadije. Odabra tisuću boraca da prate Yahşi-bega, sina Temur-tašovog, i posla ovog u Provadiju s riječima: „Pokušaj vidjeti možeš li smisliti nešto kako bi zauzeo Provadiju.“ Tako Yahşi-beg pođe i stiže do Provadije. Ulogorili su se u blizini. Bila je zima. Padao je snijeg. Husein-beg se sažali nad konjima koje je htio skloniti od zime, pa ih, ne znajući zašto su uopće tu, smjesti u taş-hisar [tvrđavu]. Čim su ušli u taş-hisar, oni su se noću tajno probili u kulu, i tako osvojiše cijelu tvrđavu, i poslaše paši nekog Murata da mu prenese dobru vijest. Sutra je krenuo i sam paša i stigao u Provadiju, ušavši u tvrđavu i zaposjevši je, a mujezini zapjevaše molitve i službu Božju. A paša, nakon

što je naoružao i opremio tvrđavu, dođe i utabori se u Vençenu [Vefçen, Vefđen]. Spazivši ga kako dolazi, ljudi iz zamka doniješe mu ključeve utvrde. Nakon toga doneseni su mu i predani i ključevi Madare i Šumena. Tada je paša ušao u šumenski dvorac i ojačao mu utvrde.

Neşrî, str. 245-247

Pisac ove osmanske kronike s početka 16. stoljeća ističe zasluge osmanskih osvajača, a izbjegava prikazati njihove nagodbe s lokalnim moćnicima u istočnoj Bugarskoj; pa ipak, primjeri njihove suradnje mogu se lako naći i u ovom izvoru.

Što se dogodilo s kršćanskim subašom u Provadiji nakon osmanlijskog osvajanja? Na kakav nas zaključak navodi ime „Husein-beg“?

Je li Husein-beg izdajica ili je žrtva „prijevare“? Je li on velikodušan, podmitljiv ili suosjećajan (sažalio se na konje)? Ili sve to u isto vrijeme?

Usporedi djelovanja Ali-paše i djelovanja Husein-bega. Tko je od njih dvojice vještiji političar-ratnik? Na koji način osobnosti povijesnih ličnosti utječu na povijesne događaje?

¹² Ivan Šišman, bugarski vladar (car) od Trnova (1371.-1395.), sin Ivana Aleksandra (1331.-1371.).

¹³ Ali-paša Çandarlızade, sin Halila Hajredina paše, bio je, kao i njegov otac, vojni sudac, vojni zapovjednik, a potom i veliki vezir, od 1389. pa do smrti 1407. godine. Bio je izuzetno vješt u upravnim, diplomatskim i vojnim poslovima, i služio je, redom, trojici gospodara: Muratu I., Bajazidu I. i Sulejmanu.

Sl. 1. Bajazid I. stiže u pomoć opkoljenom Nikopolju uoči bitke s križarima (1396) – Osmanska minijatura (oko 1584.)

Lewis, str. 292

? Zbog čega su kršćani prikazani u odjeći karakterističnoj za 16. stoljeće? Pronađi još jedan predmet na ovoj minijaturi kojim se Osmanlije u 14. stoljeću sasvim sigurno nisu koristile.

Kako je prikazan sultan u odnosu na druge osobe, na primjer kršćane? Zbog čega su ljudske figure tako velike u odnosu na pejzaž i građevine?

I-6. Kako se u 14. stoljeću objašnjavala pobjeda Osmanlija nad kršćanima

A. Gregorios Palamas (1354.)

Neki su mi od njih [Turaka] prišli, započeli razgovor, i kako bi nadoknadili slabost svojih argumenata, objasnili su [naše] zatočeništvo kao znak da našoj vjeri nedostaje temelja.

Ovi se bezbožnici, omrznuti od Boga i beščasni, razmeću time da su Romeje¹⁴ pobijedili stoga što vole Boga; oni ne znaju da se ovaj svijet dolje valja u grijehu i da većim dijelom pripada onima koji svoje bližnje ugnjetavaju oružjem; stoga su, sve do vremena Konstantina, koji je vladao istinski ljubeći Boga, idolopoklonici držali gotovo cio svijet, a čak i poslije njega, i to za duže vrijeme, a drugi se od njih nisu razlikovali nimalo, ili tek vrlo malo.

Phillipidis-Braat, str. 140-143

🔑 Gregorios Palamas (1296.-1359.; proglašen svecem 1368.) bio je jedan od vodećih pravoslavnih teologa u 14. stoljeću. On je branio i teorijski utemeljio hesihazam, a bio je i arhiepiskop Soluna. Osmanlije su ga zatvorile 1354., i godinu dana je proveo u zarobljeništvu, da bi potom Srbi za njega platili otkupninu. Ovaj je isječak dio poslanice koju je Gregorios pisao svojoj braći po vjeri u Solunu, u kojoj se sjeća svoje sudbine tijekom zatočeništva.

B. Hans Schiltberger (1396.)

Nevjernici kažu da oni nisu osvojili kršćanske zemlje zato što su moćni i mudri, niti što su odabrani i pobožni, nego zato što među kršćanima vlada grijeh, zloba i oholost. Zato im je svemoćni Bog odredio da osvoje kršćanske zemlje, i da ih osvoje što više, jer kršćani svoje zakone nisu uskladili sa zakoni-

¹⁴ "Romaioi" je ime koje su za sebe i svoju državu koristili ljudi koje će historiografija od sredine 16. stoljeća nadalje nazivati Bizantincima.

ma, ni s crkvenima ni sa svjetovcima, i zato što oni sa svojim zakonima samo teže zaradi i koristi, jer bogataši, sa svojim dvorskim običajima, samo ugnjetavaju siromašne, ne pomažu im i ne daju im imetak i pravdu, a također ne poštuju ni pravila vjere koja im je Spasitelj ostavio. Nevolje i bijedu koja im se događa zapovjedio je sam Bog, zato što su nepravedni i zli.

Schiltberger, str. 133

Hans Schiltberger sudjelovao je u križarskom pohodu 1396. godine i zarobljen je u bitki kraj Nikopolja. Njegove "putopisne bilješke" spadaju u najranije zapadnjačke spise o Osmanlijama.

Usporedi objašnjenja osmanskih pobjeda s moralnog stajališta u tekstovima I-3 i I-6. Što misliš o logičko-teološkoj argumentaciji na kojoj ovi tekstovi počivaju? Bi li ona mogla biti relevantna i u naše doba?

I-7. Kršćani timarnici u Arvanidu, Albanskoj provinciji (1431/1432.)

153 – Timar koji drži Petro, a koji je ženidbom postao rod s pisarem Jorgijem, pa je tako timar i dobio. Pod našim [pokojnim?] sultanom¹⁵ od njega je [prvi?] jeo¹⁶ Omer od Saruhana. Pod našim sultanom¹⁷ timar je dan sadašnjem posjedniku, koji ima i povelju našega sultana. Selo Lagos, šest domaćinstava, jedna udovica. [Očekivani] prihod: 531 [akča].

Inalcik 1987, str. 59

U ranoj fazi vladavine, Osmanlije su nastojale osigurati podršku barem jednog dijela lokalne vlastele. Tako su uglednije velmože postajale vazali, i katkad su čak morali slati svoje sinove sultanu na dvor kao taoce (što je, primjerice, bio slučaj sa znamenitim Skenderbegom, čije je pravo ime bilo Gjergj Kastrioti i koji je bio sin Gjona Kastriotia, velmože iz srednje Albanije). S druge strane, Osmanlije su kršćanima nižega plemstva dodjeljivale manje timare, što vidimo i iz ovoga popisa. Poslije, kada se osmanska vlast učvrstila, timare su dobivali samo muslimani.

Obrati pozornost na činjenicu u ovom tekstu da kršćanin postaje posjednik timara prvobitno dodijeljenog muslimanu. Kako to objašnjavaš? Koji se drugi oblik suradnje navodi u ovom izvoru?

I-8. Srpski despot kao osmanski vazal (1432.)

Poslije grada Kruševca, prešao sam skelom rijeku Moravu i ušao u zemlju despota Raške ili Srbije. Ono što se nalazi na drugoj strani rijeke je tursko, a ono što se nalazi s ove strane rijeke pripada spomenutom despotu, koji za to plaća danak od 50.000 zlatnika [dukata] godišnje. [...]

Stigao sam u grad zvani Nikodem [Nekudim], mjestašce koje podsjeća na selo, smješteno u vrlo lijepu i plodnu predjelu. Spomenuti despot Raške¹⁸ živi u ovom gradu jer ima tako dobar položaj među šumama i rijekama, pa je pogodan za lov i lov sa so-

¹⁵ Mehmedom I. (1403.-1421.)

¹⁶ Ovdje u smislu „imao je od njega koristi“.

¹⁷ Muratom II. (1421.-1451.)

¹⁸ Đurađ Branković, srpski despot 1427.-1456. U Smederevu, novoj srpskoj prijestolnici, izgradio je tvrđavu na Dunavu, i u vrlo teškim prilikama pokušao održati ravnotežu između dviju susjednih velesila, Kraljevine Ugarske i Osmanskog Carstva.

kolovima. Vladara smo zatekli u polju, na putu prema rijeci gdje lovi sa sokolovima, zajedno sa svoja tri sina i pedesetak konjanika, kao i s jednim Turčinom, koji je, u ime Velikog Turčina, došao zamoliti da, prema običaju, pošalje sina i svoje ljude u vojsku. Naime, i uz danak koji plaća, bio je dužan, na Turčinov zahtjev, poslati drugog sina i tisuću ili osamsto konjanika. Osim toga, on mu je dao i jednu kćer za ženu¹⁹, no usprkos tome i dalje strahuje da će mu zemlja biti oduzeta. Čuo sam da su neki ljudi ovo spomenuli Turčinu, a da je on odgovorio da na ovaj način dobiva više konjanika nego da sam drži tu zemlju u svojim rukama, jer tada bi je morao dijeliti podanicima, a onda njemu ne bi ostalo ništa.

Le voyage, str. 129, 131

Bertrandon de la Broquière bio je plemić iz Burgundije koji je naširoko proputovao istočnu Europu i Bliski istok. Srbija je tijekom gotovo cijelog razdoblja 1389.-1459. bila vazalna država Osmanskog Carstva.

Kako su si Osmanlije osigurali lojalnost srpskog vazala? Kakve su prednosti obje strane imale od takvog dogovora?

I-9. Pad Novog Brda (1455.)

Odavde je car²⁰ krenuo i opsjeo jedan grad koji zovu Novo Brdo, odnosno Srebrna i Zlatna planina, i zauzeo ga je, ali uz dogovor po kojem je stanovnicima obećao da će ih ostaviti na njihovim imanjima i da im neće odvoditi mlade žene i malu djecu. A kad se grad predao, car je zapovjedio da se zatvo-

re sva vrata osim jednih. Kada su Turci ušli u mjesto, zapovjedili su svim domaćinima da svaki, sa svojom cijelom obitelji, izađe kroz mjesna vrata, ostavljajući svu svoju imovinu u kućama. Tako su to jedan po jedan i učinili. Car je, stojeći pred vratima, odvajao mušku djecu na jednu stranu, žensku na drugu, odrasle muškarce na treću stranu u jarak, a odrasle žene na četvrtu stranu. Tada je zapovjedio da se zakolju svi istaknutiji mještani. Ostali su se mogli slobodno vratiti u grad i nikome nije bilo zabranjeno da bude na svojem imanju. Izabrao je 320 mladića i 704 žene. Žene je podijelio podanicima (nevjericima), a mladiće je uzeo sebi za janjičare i poslao ih je u Anadoliju, preko mora, gdje su bili držani.

I ja, koji sam ovo pisao, bio sam isto tako tamo, u tome gradu Novom Brdu, i bio sam uzet s dvojicom braće.

Mihailović, str. 132-133

Konstantin Mihailović, rođen oko 1435. kraj Novog Brda na Kosovu, zarobljen je i, zajedno s drugim srpskim dječacima, odveden u Malu Aziju. Potom je služio kao janjičar i postao zapovjednik. Poslije je pobjegao u Poljsku, gdje je služio na kraljevskom dvoru, i umro nakon 1501. Njegovi memoari, pisani između 1497. i 1501., prvi su put objavljeni u Pragu 1565. godine pod naslovom *Janjičareve uspomene ili Turska kronika*.

Ocijeni koliko je pouzdan bio dogovor između Mehmeda II. i stanovnika Novog Brda? Jesu li mještani imali ikakvu bolju mogućnost?

Razmotri osobitu sudbinu pripovjedača ovog teksta. Kakvi su njegovi osjećaji u vezi s događajima koje opisuje?

¹⁹ Đurđeva kći Mara postala je jedna od žena Murata II. (1421.-1451.).

²⁰ Mehmed II. (1444.-1446.; 1451.-1481.).

Sl. 2. Osmanska vojska pobjeđuje kraj Mohača (1526.) – Osmanska minijatura (oko 1588.)

Lewis, str. 285

❓ Kako su prikazani Mađari? Pronađi Sulejmana I.

Usporedi ovaj prikaz sultana s onim na sl. 1. Kako su naoružani janjičari?

I-10. Turska razaranja u Sloveniji, pismo habsburškog namjesnika u Kranjskoj (1491.)

U cijelom svojem životu nisam vidio toliko strahota u ovoj zemlji. Dokle god mi pogled seže, i dokle god mogu poslati sluge, a da ih ipak vidim da se vraćaju, svi izvještavaju da su [Turci] u cijelom kraju iznad Šmarje gore: u Turjaku, Čušperku, Dobropolju, Nadlišeku, Karneku,

Žužemberku, Suhoj krajini, Ribnici, Kočevju. U tim su krajevima spalili sve i bez sumnje povelili stanovnike i stoku. [...] Nesretnici su baš bili pokupili ljetinu i spremali se za vršidbu. Žito, sijeno i slama, sve je u tolikoj mjeri spaljeno da [...] ljudi sad nemaju što jesti.

Što se pak drugih Turaka tiče, oni su se s glavninom vojske ulogorili kraj Bele Crkve. Paleži i pljačkom čine takvu štetu da je tužno čak i kad se o tome piše. Šentjernejska polja, Hmeljnik, Novo Mesto, Prežek, Kostanjevica, Otočec, Mehovo, svi su ti krajevi spaljeni i opustošeni. [...] Cijela zemlja, od najzabitijih krajeva do Ljubljane, spaljena je i opustošena. Ovdje ih očekujemo svakoga trenutka. Neka ih Bog u svojoj milosti odvрати od nas!

Gestrin, Kos, Melik, str. 51-52

❓ Koje su izravne, a koje posredne posljedice osmanskog haranja po Sloveniji? Ocijeni koje su bile štetnije po domaće stanovništvo.

Sl. 3. Zarobljeni stanovnici Beograda (1521.)

Samardžić, str. 128-129

❓ Odražava li slika osjećaje zarobljenika? Opiši ukratko situaciju prikazanu na slici.

Usporedi svoj tekst s tekstem I-11.

I-11. Kršćani zarobljeni u Bosni (1530.)

Prije svega, Donja je Bosna vrlo brdovita, na sve su strane velike šume, i osim manjeg dijela zemlje, slabo je, osobito na granici, obrađena, zbog toga što je Hrvati i drugi često plijene. Dok je još bila u kršćanskim rukama, vlasti nisu dopuštale obrađivanje te zemlje. No otkad su je Turci osvojili, počeo se velik dio spomenute Donje Bosne ponovo obrađivati.

[...]

Te iste večeri, nekoliko sati poslije nas, Turci su došli u isto selo Kruščicu [u srednjoj Bosni] gdje smo mi noćili. Vodili su dvadesetak sirotih i bijednih kršćana, djece, dječaka i djevojčica, koje su otprilike prije šest do sedam dana uhvatili. Noću, prije našega odlaska, dali su ih Usrefbegu, paši od Vrhbosne²¹ (koliko je njemu pripalo). Ah, bijedno babilonsko ropstvo! [...]

Koliko smo ih samo puta gledali kako stoje pred nama s prekrizanim rukama, uzdišući i gledajući prema nebu, ne smijući s nama govoriti. Ali kada bi se poneki od njih našao s nama nasamo, govorio je: „Ah, koliko smo željno očekivali da nas Kristovom pomoći oslobodite! Htjeli bismo rado da se pred

ovim tiranstvom preselimo u vašu zemlju. Sada, kad vidimo da ste i vi primorani pokloniti se turskom caru i da idete k njemu tražiti mir, izgubili smo nadu.“

Odgovorili smo im sa sažaljenjem i tješili ih nadom u bolju sudbinu. Molimo te, Bože, da to vide svi oni čija srca ne mogu ganuti nasilja Turaka! Tada bi doista imali sažaljenja spram ljudi koje mi držimo pravim kršćanima, a koji, uz neopisive nevolje i velika nasilja, ostadoše lojalni u spasonosnoj kršćanskoj vjeri.

Kuripešić, str. 17-23

Putujući, kao prevoditelj habsburškog veleposlanstva, do Istanbula, Benedikt Kuripešić proputovao je Bosnu i druge krajeve Osmanskog Carstva.

Kakve su bile ekonomske posljedice osmanskog osvajanja Donje Bosne? Usporedi ovaj izvještaj s izvještajem o pustošenju Slovenije. Pokušaj objasniti zbog čega među njima postoji tolika razlika.

Ic. Pad Konstantinopola/osvajanje Istanbula (1453.)**I-12. Bizantsko viđenje pada Konstantinopola: Georgios Sphrantzes**

Četvrtog travnja iste te godine [1453.] sultan se vratio i opkolio grad s kopna i s mora svim mogućim napravama i lukavstvima. S mora je opsjeo svih 18 milja grada s 400 malih i velikih plovila, a s kopna s 200 000 ljudi. Iako je naš grad velik, u našoj se obrani našlo točno 4773 Grka i jedva 200 stranaca.

[...] U utorak 29. svibnja [1453. godine], u

ranu zoru, sultan je zauzeo naš grad; tom je prilikom moj pokojni gospodar i car, Konstantin²² bio ubijen.

[...] Ja sam zarobljen i propatio sam sva zla ropstva. Napokon sam otkupljen 1. rujna 6962. [1453.], pa sam krenuo ka Mistri²³. Moja žena i djeca prešli su u vlasništvo nekih starijih Turaka, koji s njima nisu loše postupali. Poslije su prodani sultanovu Mirahoru²⁴, koji je stekao veliko bogatstvo prodajom mnogih drugih lijepih plemkinja.

[...] Možda bi netko želio znati o carskim

²¹ Vrhbosna je srednjovjekovni grad na mjestu današnjeg Sarajeva.

²² Konstantin XI. Paleolog, zadnji Bizantski car (1449.-1453.)

²³ Mistras je bio glavni grad bizantske kneževine Moreje (Peloponez), koju su Osmanlije zauzele 1460. godine.

²⁴ Osmanski velikodostojnik, upravitelj carskih štala

pripremanima prije opsade, dok je sultan prikupljao snage i kakvu smo pomoć mi primili od kršćana sa strane.

Drugi nam kršćani naime nikakvu pomoć nisu poslali. [...]

Car je iz nužde pristao da se Papino ime spominje i u našoj službi, nadajući se nekakvoj pomoći [...] Šest mjeseci poslije, iz Rima smo primili isto onoliko pomoći koliko i od sultana iz Kaira.

Sphrantzes, str. 69-72

Georgios Sphrantzes bio je bizantski dostojanstvenik kasnog razdoblja, i jedno vrijeme najviši službenik, čuvar državnog pečata. Nakon što je oslobođen, zaredio se i napisao kroniku koja predstavlja jedno od najvažnijih svjedočenja o padu Konstantinopola. Želeći opravdati političke poteze Bizanta, Sphrantzes krivnju svaljuje na katolike, koji nisu pomogli Bizantu, zanemarujući činjenicu da je po sklapanju crkvene unije u Firenci (1439.) papa uspio pokrenuti nekoliko križarskih pohoda protiv Osmanlija; s druge strane, međutim, istina je da su poslije teških poraza kraj Varne (1444.) i na Kosovu (1448.) svi pokušaji protjerivanja Osmanlija iz Europe i spašavanja Bizanta prekinuti, tako da je Bizant u vrijeme završnog napada Osmanlija na Konstantinopol dobio vrlo malu pomoć.

Kakva je sudbina zadesila Bizantince koji su preživjeli pad Konstantinopola? Jesu li s padom u ropstvo ukinute sve povlastice plemića i bogataša?

Misliš li da je neka drugačija politika mogla spasiti Konstantinopol od osmanske invazije?

I-13. Ponovno naseljavanje Istanbula pod Mehmedom II.

Ovi novi što su došli, odmah su dobili kuće. Istanbul je počeo cvjetati. Potom je tim ljudima nametnuto plaćanje mukate²⁵. To im je bilo teško prihvatiti. Rekli su: „Protjerali ste nas iz našega doma [*mülk*, s našega imanja]. Zar ste nas doveli ovamo da plaćamo najam za kuće nevjernih?“ Neki su pobjegli, ostavljajući za sobom žene i djecu. Sultan Mehmed imao je roba imenom Kula Şahin, kojeg je naslijedio od svojega oca, i koji je nekada bio vezir. On reče: „O, veličanstveni care, tvoji su preci tolike zemlje osvojili, i nikada nisu nametali mukatu. Dobro bi bilo da ni ti to ne činiš.“ Sultan je primio taj savjet i povukao je mukatu. Objavio je ukaz da onaj tko dobije kuću, može je zadržati u vlasništvu. Podijeljene su povelje kojima je potvrđeno vlasništvo nad kućama. Grad je još jednom počeo cvjetati. Počele su gradnje džamija, konaka i kuća. Grad se počeo razvijati. Potom je sultan imao vezira koji je bio sin nevjernika. On se vrlo zbližio sa sultanom. Stari nevjernici Istanbula bili su prijatelji vezirova oca. Došli su mu i rekli: „Što to činiš? Ovi Turci ponovo su učinili da ovaj grad bude grad blagostanja. A gdje je tvoj cilj? Zauzeli su zemlju koja je pripadala tvom ocu i nama. Drže je i koriste pred našim očima. A ti si sada sultanov družbenik. Učini nešto da ovi ljudi prestanu unapređivati grad. Grad treba biti u našim rukama kao što je bio i ranije.“ Vezir na to reče: „Onda ćemo opet uvesti mukatu. Ovi ljudi trebaju prestati sebi graditi kuće. Neka grad ostane ruševina. Neka bude u rukama naših ljudi.“ Vezir time preokrenu sultanovo srce. I mukata bijaše ponovno uvedena. Jednom je od ovih zavjerenika nevjernika dodijeljen lažni muslimanski rob za družbenika. I on je bilježio sve što bi ovaj zavjerenik nevjernik rekao.

²⁵ Načelno, mukata [mukataa] je porez na zemljište, ali u ovom konkretnom slučaju znači da su doseljenici morali plaćati najamninu za kuće u koje su se uselili.

Pitanje: Tko je bio taj vezir?

Odgovor: To je bio Mehmed-paša Grk²⁶.

Potom ga je sultan dao udaviti kao psa.

Aşikpaşa-zâde, str. 193

Nakon osvajanja Konstantinopola, 1453. godine, Mehmed II. pokušao ga je obnoviti kako bi imao glavni grad kakav njegovo carstvo zaslužuje. Njegovim urbanističkim planom bile su predviđene palača Topkapi (Topkapi saraj), nekoliko džamija i ra-

zne druge javne zgrade. No najvažnije je bilo da se grad ponovo napuči. Da bi to postigao, Mehmed II. pribjegao je prisilnom naseljavanju ljudi iz drugih gradova s osvojenih teritorija, ali je pozvao i ljude iz cijeloga carstva voljne da se nastane u Istanbulu. U Aşik-pašinoj kronici opisane su i neke napetosti do kojih je to dovelo, a opisano je i nezadovoljstvo turskog plemstva zbog toga što su i neki sultanovi dostojanstvenici, mahom kršćani koji su primili islam, odabrani između sultanovih robova (kul), dobili znatne povlastice.

Id. Stanovništvo i vjera

I-14. Prisilno naseljavanje (*sürgun*) Balkana stanovništvom iz Male Azije (potkraj 14. stoljeća)

Prema tradiciji, u pokrajini Saruhan²⁷ postojala su nomadska domaćinstva [*göçer evler*] koja su zimu provodila u ravnici Menemen. U tim je krajevima sultan imao monopol na sol. Oni taj monopol nisu poštovali. Glas o tome stigao je i do sultana. Bajazid-han²⁸ je tada pozvao svojega sina Ertuğrula i kazao mu da sva nomadska domaćinstva u Menemenskoj ravnici stavi pod jaku kontrolu i da njegove sluge [*kul, kullar*] otprate sve nomade do ravnice kraj Filibea [Plovidia]. Ertuğrul učini onako kako mu je otac zapovjedio i posla sve nomade na Filibe; sluge su ih do tamo otpratili i natjerale da se nastane oko Filibea. Danas su oni narod koji uglavnom nastanjuje zemlju oko Filibea.

Neşrî, str. 339

Jesu li turski nomadi s Menemena mogli slobodno odlučiti hoće li se ili neće preseliti na Balkan?

Što misliš, koje je posljedice osmansko osvajanje imalo po tursko stanovništvo Anadolije?

I-15. Što su Osmanlije obećale bosanskim seljacima: pismo kralja Stjepana Tomaševića (1461.-1463.) papi Piju II.

Turci su izgradili više utvrda u mojoj kraljevini i vrlo su uljudni prema seljacima. Obećavaju slobodu svakom seljaku koji prijede na islam. Jednostavan seljački um ne može razabrati takvo lukavstvo i vjeruje da će ta sloboda zauvijek trajati.

Andrić, str. 15

²⁶ Mehmed-paša Grk bio je veliki vezir 1467.-1470. Rum je turska riječ za Grk

²⁷ Pokrajina na zapadu Male Azije. Tijekom 14. stoljeća je bila nezavisni turski emirat, koji je Osmanskom Carstvu pripojen 1390., početkom Bajazidove vladavine..

²⁸ Bajazid I. Munja (1389.-1402.).

I-16. Ioasaph, pravoslavni episkop Vidinski, o prisilnom i dobrovoljnom primanju islama (15. stoljeće)

O, sramote! Mnogi su prešli sramotnoj vjeri Muhamedovoj: neki iz straha, neki omekšani laskanjem ili pridobiveni materijalnom korišću, a neki, opet, predoše neprijatelju zbog ludosti, opčinjeni njegovom obrazovanošću i oštromušču.

Bulgarska, str. 206

I-17. Kako je jedan kadija zabilježio slučaj dječaka bez oca koji prima islam (1636.)

Zimmi Totodori, dječak od deset godina iz sela Orta Koj u okrugu Levkoše reče: Sada sam za sobom ostavio lažnu vjeru i počašćen sam islamom. I uze ime Mustafa.

Jennings 1993, str. 139

Uglavnom, ljudi se popisuju prema svojem i očevom imenu („X, sin Y-ov“). To što se u Totodorijevu slučaju očevo ime ne spominje, vjerojatno znači da je bio izvanbračno dijete.

I-18. Molba jednog mladića da prijede na islam (1712.)

Tvoje veličanstvo, moj veliki i milostivi Sultane, zdravlje ti želim!

Ja, tvoj rob, siromašan sam čovjek iz okoline Ruščuka. U svojem rodnom mjestu osjetio sam želju da postanem musliman, i stoga ti se obraćam. Molim te za čast da u tvojoj nazočnosti primim islamsku vjeru. Budi tako dobar i daj mi nešto robe da se preodjenem i nešto od čega ću živjeti. Ponizno te molim za takvu zapovijest. Zapovijest je u moći tvojega veličanstva, moj svijetli Sultane.

Tvoj rob Abdullah

Osmanski, str. 160

Navedi što su mogli biti motivi za primanje islama u Osmanskom Carstvu; pogledaj i tekstove III-13. i IV-30.

Jesu li sličnosti između ovih dviju vjera možda olakšale primanje islama?

Poveži ovo s povijesnim izvorom u kojem se pad pod osmansku vlast objašnjava Božjom kaznom za kršćane (I-6): je li možda osjećaj krivnje i strah od Božje kazne bio motiv za primanje islama?

Kakve je posljedice imalo širenje Osmanskog Carstva po etničku i vjersku strukturu jugoistočne Europe?